

5. A bemutatott kötet a 80 éves VÖRÖS OTTÓ munkássága, tudományos tevékenysége során elért szakmai eredményei előtt tisztelegnek kollégái. A gazdag – és folyamatosan bővülő – életművet reprezentáló írások a tanár úr által kutatott főbb témakörök mentén rendeződnek fejezetekbe. A kiadvány hasznos olvasmány többek között a névtan (elsősorban a helynevek), a nyelvtörténet, a nyelvjárások, a kétnyelvűség és a nyelvpolitika területén kutatók számára.

TÖRÖK TAMÁS

egyetemi adjunktus; Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék; Komárom (Komárno, Szlovákia)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3116-9875>, e-mail: torokt@ujs.sk

Szilágyi-Varga Zsuzsa, Helynév-szociológiai vizsgálatok a Partiumban

A Magyar Névtár Kiadványai 59. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024. 235 lap

1. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA monografikus munkája a partiumi Kisbábony és Szalárd települések helynév-szociológiai jellemzőit, mintázatait vizsgálja a két falu helynévanyagának bemutatásával.

HOFFMANN ISTVÁN arra hívja föl a figyelmet (2015: 18), hogy a szociolingvisztika inspiráló hatása a (hely)névkutatásban – mértékét tekintve – elmarad a lehetőségek sokaságától, amelyet ez a társadalmi aspektust érvényesítő megközelítés kínálhat. Ennek okát abban látja, hogy a nevekre irányuló kutatások (korábban főként, de ma is nagy arányban) inkább a helynevek keletkezésére irányulnak, mintsem használatukra. Az utóbbi évtizedben nőtt a szocioonomasztika iránti érdeklődés, a személynévi kutatások mellett helynév-szociológiai munkák sora is napvilágot látott. A jelen kötet e sorba (GYÖRFFY 2018 stb.) illeszkedik.

HOFFMANN ISTVÁN azt is leszögezi, hogy a névhasználat mélyreható vizsgálata újfajta módszereket kíván a névgyűjtés és az elemzés terén, s ezekhez szükségképpen létre kell jönnie a megfelelő terminológiának is. Ennek bizonyos értelemben vett megvalósulását láthatjuk jelen kötet elméleti alapozásában is. Kapcsolódva HOFFMANN ISTVÁN utóbbi gondolatához, RESZEGI KATALIN monográfiája (2022) számos terminus vizsgálata és rögzítése mellett egy alfejezetben kitér a kognitív térkép és a helynévhasználat funkcionális viszonyának bemutatására is. Ennek tanulságai ugyancsak nélkülözhetetlen alapját képezik a különféle helynév-szociológiai vizsgálatoknak (RESZEGI 2022: 87–115), s az ott bemutatott alapvetések visszaköszönnek SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA munkájában is, különösen a település képi ábrázolásáról szóló kísérlet kapcsán.

A kötet, amely a szerző 2020-ban megvédett doktori dolgozatának továbbfejlesztése, öt fő fejezetből áll, amelyek további alfejezetekre tagolódnak. A monográfiát egy főként tartalmi és terminológiai kérdéseket tárgyaló bevezető (7–10), valamint egy összegző kitérő (215–220) keretezi, amelyet az irodalom- és forrásjegyzék követ (223–232).

2. Az első fő fejezet (11–12) a *névszociológia*, azon belül a *helynév-szociológia* fogalmát járja körül a vizsgált táj (a szélesebb értelemben vett Erdély, illetve a két település) társadalmi kontextusába helyezve.

A második fejezet (13–24) célja a könyv későbbi fejezeteiben helyet kapó vizsgálatok szociokulturális hátterének feltárása. A szerző ebben a részben először a romániai helynév-politika és helynévtervezés sajátosságait tekinti át. Az egyébként is szűk marokkal mért nemzetiségi nyelv- és névhasználati jogok alól a többségi nyelv használói, valamint maga az állam is számos esetben talált s talál ma is kibúvót a mai Románia területén. Emellett azonban meg kell itt említeni, hogy a nyelvi jogok elfogadásában, rögzítésében, valamint a jogokkal való élés kérdésében ugyancsak nagy szerepe van az érintett nyelvközösség nyelvi ideológiai vélekedéseinek, nyelvpolitikai törekvéseinek, saját nyelvéhez való viszonyának (ennek áttekintéséhez l. PÉNTEK–BENŐ 2020). Ennek megfelelően SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA is megállapítja, hogy a nyelvi jogok, így a névhasználati jog érvényesülésének képletében egyaránt fontos változó a jogszabály betűje, annak gyakorlati megvalósulása, valamint az ezekhez kapcsolódó emberi viselkedés. A fejezet második része a nyelvi és kulturális kölcsönhatások jelenségekörén belül a helynév-kontaktológiával foglalkozik: a két nyelv történelmi és mai egymás mellett létezésének a helynévrendszerre gyakorolt hatásait tárja föl a Partium tömbmagyar részein, különös tekintettel a nyelvpolitikai és nyelvi ideológiai természetű vonatkozásokra, például a név- és táblaháború jelenségére.

A harmadik fejezet (25–38) részben módszertani kérdésekkel foglalkozik, emellett azonban elméleti vonatkozásokat is tárgyal. Elsőként a terepmunka módszertani körvonalait felvázolva, a kötetben bemutatott kutatási eredmények előzményéül szolgáló élőnyelvi helynévgyűjtésekről ír a szerző: az adatközlők kiválasztásának módszeréről, számáról, a fölített kérdések típusairól stb. Itt foglalkozik bővebben a névattitűd és a névdivat fogalmával, a névattitűdöt befolyásoló tényezőkkel és a kutatási lehetőségekkel, amelyeket e téma megnyit. Különösen érdekes a névhasználok szemszögéből értelmezett szép, csúnya, régi, új, igazi és nem igazi helynevek kategóriája. Hasznos adalék volna a névhasználok vélekedéseinek részletesebb vizsgálata és közlése a fenti címkéket viselő nevekről, hogy pontosan miért is szép vagy miért nem igazi egy helynév. A következő egység a történeti helynévadatok forrásait sorolja fel. A fejezet további része a passzív névismeret két típusát mutatja be, valamint a passzív névkincsnek a helynévgyűjtés során felmerülő problematikus vonatkozásaira tér ki. Felhívja a figyelmet a tulajdonnevet jelölő hangsorok csupán közszóként való felismerésére (*Domb, Legelő* stb.), valamint arra az esetre, amikor az adatközlők még emlékeznek egy hangsorra mint névre, de annak jelöltjét már nem tudják elhelyezni a térben. Ennél tovább a vizsgálat nem megy, de kétségkívül megállapíthatók még további finomabb különbségek vagy más típusok a passzív névismeret jelenségekörében. Azonosítható esetleg a lokáció nélkül ismert nevek két csoportja aszerint, hogy a névhasználó meg tudja-e mondani még a hely típusát (*az egy kút volt, de nem tudom már, hol*) vagy sem (*a név ismerős, de nem tudom, mit hívtak így*). Továbbá tanulságos lehet különbséget tenni az aktív névismereten belül a nevek között aszerint, hogy a megkérdezettek pusztán ismerik vagy használják is a nevet (itt értelemszerűen valamelyest más kell, hogy legyen a megítélése a még létező és a már nem létező objektumok neveinek). A különböző formájú, de szinonim helynévadatok változatokként való értelmezhetőségéről, illetve e névváltozatok kezelésének módszertanáról is szót ejt e helyen a szerző. Az egyazon helyre vonatkozó, de alaki hasonlóságot nem mutató helyneveket nem tekinti egymás (lexikai) változatainak, míg az egy helyre vonatkozó és egymásból alakilag levezethető neveket igen.

Mindazonáltal itt fontos szempont lehetne, hogy a vizsgált, egymással alaki hasonlóságot nem mutató névváltozatok egy időben ismert változatok-e, vagy pedig az adott hely régi és új (egymással időben nem érintkező) megnevezései. Az előbbi esetben szinonimitásról, lexikai változatokról beszélhetünk, s az egymás mellett élő változatok tartalmi és formai szempontból is hathatnak egymásra; az utóbbi esetben viszont indokoltnak tartanám (adott esetben akár az objektumszintű) elkülönítést a névrendszer és a szótár átláthatósága érdekében. Áttérve a kutatás egy másik megkerülhetetlen módszertani tényezőjére: a szociológiai vizsgálatok egyik fontos szempontja a vizsgált személy vagy csoport életkora. Egy helynév-szociológiai irányultságú élőnyelvi gyűjtésnek is az egyik sarokpontja, hogy milyen életkorú embert kérdezzünk. Ennek megfelelően a szerző négy generációs csoportot különített el a vizsgálataiban, s az életkori határokat a döntését a fejezet végén kellőképpen meg is indokolja. Az életkori csoportok meghatározásában támaszkodik a szociológia és a nyelvvelsajátítás kurrens szakirodalmára, míg a pontos határokat és alcsoportokat a vizsgálat sajátosságainak megfelelően alakítja. Itt fontos szerephez jut például az is, hogy az adott településeken hagyományosan mikor kapcsolódnak be a gyermekek a felnőttek hétköznapi munkájába.

A negyedik és az ötödik fejezet (39–130, 131–214) külön-külön, esettanulmány jelleggel mutatja be a kisbábonyi és a szalárdi gyűjtések feldolgozott eredményeit. A fejezetek az adott település földrajzi és demográfiai viszonyainak bemutatásával kezdődnek. Ezt követi a helynévszótár, amelyben a szócikkek a Magyar Nemzeti Helynévtár standardjainak megfelelően épülnek föl. A helynév-szociológiai vizsgálat társadalmi paraméterei a kisbábonyi és szalárdi vizsgálat során egyaránt a nem, az életkor és a foglalkozás voltak, illetve némely esetben, amikor releváns, a mobilitás is felbukkan. A szerző emellett statisztikai módszerrel elkülöníti egymástól az alapnévkincset és a peremnévkincset alkotó neveket. A kutatás elsősorban természetesen a magyarok névismeretére, névhasználatára összpontosít, a szerző azonban az élőnyelvi interjúk adatközlőinek körébe bevonta Kisbábonyban a helyi cigányságot, Szalárdon pedig a magyarul jól tudó románokat is. A negyedik és ötödik fejezetet egy érdekes vizsgálattípus eredményei zárják: Kisbábony és Szalárd településmorfológiáját mutatja be a szerző. A kérdés itt az, hogy a település szerkezete hogyan konstruálódik meg kognitívan a településen élők körében. Ezek a vizsgálatok megerősítik azt a pszichológiai felismerést, hogy a fiatal gyermekek inkább énközpontúan látják az őket körülvevő világot, így a települést is kezdetben csak a szűkebb értelemben vett lakóhelyükkel azonosítják, s ha ábrázolniuk kell, akkor utcaképi előlnézetből teszik. Ezzel szemben az idősebb adatközlők már inkább egyfajta térképet rajzolnak, ha a településüket kell ábrázolniuk. Azonban a felnőtt adatközlők körében is aránybeli eltolódások figyelhetők meg: részletesebben és a valós arányoknál nagyobb méretben ábrázolják a számukra fontos településrészeket. Itt is külön láthatjuk a magyar és a cigány adatközlők kognitív térrekonstrukcióját. Ezen alfejezetekben az adatközlők által készített rajzok is helyet kapnak.

A szerző a vizsgált települések lakóinak helynévismeretével kapcsolatban többek között a következő, nagyobb részüket tekintve az általános helynévgyűjtői tapasztalatokat megerősítő megállapításokra jut. A mindenki által ismert nevek aránya nem nő arányosan az életkorral. A különböző korcsoportokat tekintve a senki által nem ismert nevek száma fordítottan arányos az életkorral. Általános tendencia, hogy az idősök több nevet ismernek, azonban a helynévismeret bővülése az életkor előrehaladtával körülbelül harmincéves korig figyelhető meg. A nemek között nincs komolyabb különbség, bár a férfiak kicsivel több nevet ismernek. A kognitív térkép minőségét legtöbbször az életkor, tartalmát pedig

az adatközlőnek a településen belüli lakóhelye nagyban befolyásolja. A névismeret körülbelül hatvanéves korig bővül, ezt követően stagnál, vagy az aktív évek elmúltával inkább szűkül. Az újabban beköltözők jellemzően kevesebb helynevet ismernek, illetve a mezőgazdasággal foglalkozó, a határt is járó helyiek névismerete lényegesen több helynevet tartalmaz.

3. Az ismertetett könyvben leírt kutatás a modern névszociológia eszközeit alkalmazó munka, amelynek megállapításai túlmutatnak a vizsgált települések helynév-szociológiai sajátosságain, s tanulsággal szolgálnak nemcsak a térség névhasználatával, hanem általában a helynévismeret szociológiai vonatkozásaival kapcsolatos kérdésekben is. Az itt bemutatott eredmények egy része kevésbé újdonság azok számára, akik régebb óta foglalkoznak helynévgyűjtéssel, illetve végeznek élőnyelvi terepmunkát, azonban a fenti megállapítások megerősítik azoknak a (név)szociológiai mintáknak a létezését, amelyeket általában a magyar névhasználatra jellemzőnek tartunk.

Hivatkozott irodalom

- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynévszociológia*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 11–22.
- PÉNTÉK JÁNOS – BENŐ ATTILA 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén 4. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár–Budapest.
- RESZEGI KATALIN 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 54. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

WENDL DÁVID

könyvtáros; ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet; Budapest

doktorandusz; ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola; Budapest
tudományos segédmunkatárs; Debreceni Egyetem, Magyar Nemzeti Helynévtár Program; Debrecen

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2333-9448>, e-mail: wendl.david@btk.elte.hu

Szilágyi-Varga Zsuzsa, A bihari Felső-Hegyköz helynevei

A Magyar Névarchívum Kiadványai 58. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2023. 199 lap

1. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, illetve az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja régóta és nagy számban publikál helynévtani tematikájú monográfiákat és adattárakat, az utóbbi időben az ország különböző intézményeinek kutatóit tömörítő Magyar Nemzeti Helynévtár Programhoz kapcsolódóan is. E munkálatokhoz